

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2015. Вип. 19. С. 136–161.

Олександр СИТНИК

АРХЕОЛОГІЧНО-ГЕОЛОГІЧНИЙ ТАНДЕМ ОЛЕКСАНДРА ЧЕРНИША ТА ІРИНИ ІВАНОВОЇ

Колись хтось жартома сказав, що варто було би написати статтю на тему “Жінки в житті Олександра Черниша”. І справді, першою, зрозуміло, була мати, яка привела Олександра на світ; другою – науковою матір’ю стала Тетяна Сергіївна Пассек, яка “пригорнула” змученого війною Олександра і дала дорогу у наукове життя, вона ж стала своєрідною свахою, благословивши третю жінку у житті О. Черниша – дружину Катерину, яка принесла ніжність, сімейне щастя, але й... людську зраду; четвертою жінкою-оберегом О. Черниша стала Ірина Костянтинівна Іванова, яка вивела його розкопки на всесоюзний і міжнародний рівень, забезпечила видання його статей і монографій, організувала комплексне природниче вивчення головних дністровських стоянок; і нарешті, остання жінка, з якою він прожив найдовше, – його друга дружина Євгенія Євгенівна, викладач співу і музики, яка дала йому сімейний затишок, тепло і увагу в останні роки життя.

У цій статті мова піде про роль і значення однієї жінки – науковця Ірини Іванової. Безсумнівним був і зворотній вплив досліджень Олександра Черниша на наукову діяльність Ірини Іванової.

В останні роки з’явилося достатньо публікацій про життя та головні дослідження О. Черниша в археології палеоліту на Дністрі [Filip, 1966; Ситник, Грибович, 1996; Ситник, Грибович, Мацкевий, 1998; Ситник, 1998; 2006; 2007; 2008а, 2008б; 2009]. Про І. Іванову, навпаки, відомостей дуже мало. Народилася вона у 1906 р., навчалася у Москві, після чого

Рис. 1. Долина Дністра в районі Молодовських палеолітичних стоянок. 1960-ті рр. (НА ІУ НАНУ)

Fig. 1. Valley of Dniester River in the region of Molodove Paleolithic sites. 1960-th (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Рис. 2. Молдавська експедиція під керівництвом Т. Пассек. Вихватинці, 1952. Зліва направо (стоять): Олександр Черниш, Катерина Черниш, Анна Мілюкова, Тетяна Пассек, чоловік Тетяни Пассек, Євгеній Комша (?), Микола Кетрару. Сидить перший зліва – місцевий житель Василь Ковцун (НА ІУ НАНУ)

Fig. 2. Moldavian expedition, led by T. Passek. Vykhatyntsi, 1952. from left to right (stand): Olexandr Chernysh, Kateryna Chernysh, Anna Milyukova, Tetyana Passek, Tetyana Passek's husband, Evgeniy Komsha (?), Mykola Ketraru. Sits first from the left – local man Vasyl Kovtsun (SA of IUS of NAS of Ukraine)

І. Іванової відкрив стратиграфічно непорушений культурний шар мустьєрського віку на стоянці Молодове І, знаній з досліджень румунських археологів ще у міжвоєнний період 1930-х років. Тоді також було виявлено верхньопалеолітичні шари та мустьєрський шар, однак точне місце локалізації культурних шарів не було відомим. Ірина Іванова про це писала так: *“При изучении Байловой рпы в 1954 г. нами было обнаружено два культурных горизонта: один – правой стенке оврага, в 120 м от его устья, непосредственно за кладбищем на глубине 2,8–3 м, а другой – примерно в 50 м выше этого пункта, в левой стенке оврага, в лессовидных суглинках, располагающихся над прослоем кремневого щебня, на глубине около 2,5 м от поверхности”* [Іванова, 1959, с. 241]. Олександр Черниш під час аналізу верхньопалеолітичних горизонтів Молодового І зазначав: *“Во время наших разведок в овраге Байлова рпа в 1948–1951 гг., кроме нуклеуса и пластины, не было встречено никаких материалов. Лишь в 1954 г. геологу И.К. Ивановой при изучении оврага удалось проследить участки с сохранившимся культурным слоем”* [Черныш, 1959, с. 59].

Отже, першою вагомою заслугою Ірини Іванової перед палеолітом Наддністрянщини стало відкриття поселень палеоліту в Молодовому І. З часом ця стоянка стала відомою на весь світ у зв'язку з відкриттям на ньому у 1959 р. першого наземного житла неандертальців. Власне

працювала в Геологічному інституті АН СРСР, захистила кандидатську дисертацію у галузі геолого-мінералогічних наук. У повсякденний час перейшла працювати вченим секретарем до Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР (Комісія була створена ще у 1927 р. В. Вернадським). Коротка згадка про неї є лише у ювілейному виданні *“История Геологического института АН СРСР”*, 1980 [Тихомиров и др., 1980].

Зацікавлення четвертинною геологією палеолітичних стоянок Наддністрянщини з'явилося також після війни – відомо, що уже в 1947 р. вона відвідала відому палеолітичну стоянку Вихватинський грот в долині Дністра на теренах Молдови.

З 1954 р. розпочинається співпраця І. Іванової з Дністрянською палеолітичною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом О. Черниша. Цікаво, що власне у 1954 р. геологічний загін

з цього епохального відкриття і розпочалася співпраця двох експедицій, двох наукових шкіл, двох представників різних галузей науки – природничої та гуманітарної.

Ми не ставимо за мету проаналізувати і дати оцінку усім формам і результатам цієї плідної співпраці, що тривала більше 30 років. Наше завдання вбачаємо в іншому – у розкритті деяких маловідомих фактів експедиційного життя, у розкритті наукового, але й суто людського, морально-етичного змісту такого творчого поєднання.

Я застав Ірину Іванову на розкопках у Молодовому I у 1979–1981 рр., хоч будучи аспірантом О. Черниша, працював у його експедиціях до 1986 р. Я спілкувався з ними обома, спостерігав їхні наукові підходи та методику досліджень і у мене склалося своє суб'єктивне враження про їхні стосунки і спільну наукову діяльність.

Рис. 3. Титульна сторінка статті Ірини Іванової у журналі «Геологія», № 47 з портретом автора (НА ІУ НАНУ)

Fig. 3. Title page of Iryna Ivanova's article at journal "Geology", № 47 with author's portrait (SA of IUS of NAS of Ukraine)

ходом з Москви, віз експедиційний реманент, а дослідниця з ученицями (переважно своїми аспірантками) добиралася потягом і автобусами. Так от, цей шофер, як розповідали, виконував ще й функції охоронця москвичів; мав для цього рушницю – на випадок нападу бандерівців. Насправді ж, місцеві жителі приймали тих москвичок дуже тепло і привітно – ті ніколи не торгувалися щодо молочних продуктів, овочів, фруктів. В експедиції не раз були проблеми поміж самими українцями – приїжджими і місцевими, але з росіянами – жодних.

Так от, Ірина Іванова працювала на геологічних розрізах, а Олександр Черниш – над фіксацією культурних решток в розкопі. Олександр Панкратович на загал не вникав у роботу геологів у полі, хоч завжди мав власну думку щодо геологічної позиції досліджених культурних шарів. У свій час я закупив більшу частину наукової бібліотеки О. Черниша (після його смерті). Серед суто археологічної літератури я відзначив значне число монографій тодішніх природничиків, а також серії БКИЧП, Тр. КИЧП. Полиставши ту літературу, я був здивований великою кількістю підкреслень, різних поміток, знаків запитання і коментарів, написаних рукою О. Черниша. Виявляється, він усе те читав, розумів, тому, мабуть, і мав свою точку зору щодо деяких спірних питань четвертинної геології, про які не хотів дискутувати з І. Івановою.

Це була така собі “поділена співпраця”, коли кожен займався своїми проблемами і не втручався у справи іншого. І. Іванова зі своїми співробітниками мешкала окремо, окремо харчувалася і працювала якось також окремо. Інколи вони зустрічалися, вели розмови, які майже ніколи не стосувалися професійних питань археології чи геології. Хоч, як тепер розумію, Ірина Костянтинівна любила поговорити і прагнула поділитися своїми думками. У 1980 р. вона присвятила мені, простому аспіранту, майже повний робочий день – возила на стоянці Молодове V і Кормань IV, детально розповідала про геологію долини Дністра. Їздили ми її “бобіком” – невеличким ГАЗ-ом з брезентовою будою. До речі, її шофер приїздив своїм

Рис. 4. Визначні дослідники, що працювали в експедиціях О. Черниша та І. Іванової в 1950–1960-х роках: 1 – Г. Горецький; 2 – П. Заморій; 3 – А. Москвітін; 4 – М. Муратов; 5 – А. Величко; 6 – В. Громов; 7 – В. Чердинцев; 8 – Е. Вангенгейм; 9 – А. Рогачов

Fig. 4. Famous researchers, who participated at O. Chernysh's and I. Ivanova's expeditions during 1950–1960-th: 1 – G. Goretskyi; 2 – P. Zamoriy; 3 – A. Moskvitin; 4 – M. Muratov; 5 – A. Velychko; 6 – V. Gromov; 7 – V. Cherdynitsev; 8 – E. Vangengeym; 9 – A. Rogachov

Такі мої спогади про фактично останні роки їхньої співпраці, проте я не знав про їхні контакти у попередні роки, коли вони обоє були молодшими і активнішими. Олександр Черниш (1918 р. н.) був на 12 р. молодший від І. Іванової (1906 р. н.), тому їх стосунки мали вигляд дещо офіційних, “світських” відносин навіть у суто побутових контактах. Вони завжди зверталися один до другого на “Ви”. Відчувалася навіть деяка “підлеглість” Олександра

Рис. 5. Стоянка Молодове І. 1958. Стоїть – Олександр Черниш, сидить – Евеліна Вангенгейм (НА ІУ НАНУ)
Fig. 5. Molodove I site. 1958. Stands – Olexandr Chernysh, sits – Evelina Vangengeym (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Рис. 6. Стоянка Молодове І. 1959. Зліва направо: Ірина Іванова, Олександр Москвітін, Петро Заморій (?), Евеліна Вангенгейм (НА ІУ НАНУ)
Fig. 6. Molodove I site. 1959. From left to right: Iryna Ivanova, Olexandr Moskvitin, Petro Zamoriy (?), Evelina Vangengeym (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Панкратовича, що пояснювалося не лише різницею у віці, але й загальним суспільно-політичним станом – можливо, імперським духом колишнього СРСР. Ірина Костянтинівна запам'яталася мені як дуже порядна, інтелігентна, високоосвічена і культурна людина, яка не дозволяла собі навіть найменшої зверхності щодо Олександра Панкратовича чи до місцевих колгоспників. Навпаки, усім, чим могла, вона допомагала йому та іншим. Але... саме походження і становище... росіянка зі столиці “необ'ятного Союзу” – Москви (!) ... з центрального академічного закладу та ін. Усе це накладало свій відбиток, створювало своєрідний “дух вищості”.

Єдиним джерелом, яке дає можливість зрозуміти їхні стосунки (не лише наукові, але й приватні) у попередні роки, є епістолярна спадщина – кільканадцять листів, що залишилися в особистому архіві О. Черниша. Частина цих листів уже опублікована [Ситник, 2008б], але в руслі розглядуваної теми доречно буде згадати про них і в цій статті.

Перший лист від І. Іванової, що зберігся, датується 28. V. 1957 р. Він стосується видання матеріалів верхнього палеоліту середньої течії Дністра (що вийшла друком у 1959 р.). У травні 1957 р. цю роботу в Москві затверджено лише обсягом 15 др. арк., у зв'язку з чим необхідно було терміново провести скорочення тексту. У відповідь О. Черниш просить Ірину Костянтинівну самій провести скорочення, оскільки він не має ідентичного тексту (збереглися копії листів О. Черниша до І. Іванової).

“Если Вы не сможете произвести необходимые сокращения в тексте третьей главы (снять нужно, по-видимому около 110 стр.), то может быть Дебец может это сделать? Он очень оперативный человек и может это сделать быстро. Если это невозможно, то срочно (авиабандеролью) вышлите мне текст третьей главы и я сделаю сокращение здесь за несколько дней” [НА ІУ НАНУ].

Із цього листа можемо зробити висновок про те, що Олександр Панкратович уже тоді розраховував на допомогу І. Іванової і довіряв їй. *“Можете все спокойно выбрасывать, оставляя самое существенное”* [НА ІУ НАНУ]. Очевидно, він мав тісні дружні стосунки з Г. Дебецом, якщо міг просити зробити для нього таку роботу, як скорочення величезного тексту власної книги.

Розділ III, який О. Черниш просив “почистити”, називається *“Обзор позднелеолитических памятников Среднего Приднестровья”*, у якому йдеться про пам'ятки пізнього палеоліту з підйомними матеріалами. Тут, дійсно, можна скоротити багато тексту. А книга, що планувалася до видання – це була перша монографія в “Трудах КИЧП” (вип. XV), *“Поздний палеолит Среднего Приднестровья”* (Москва: Изд-во АН СССР, 1959) загальним обсягом майже 24 др. арк. (Правда, із цієї кількості треба забрати 7–8 др. арк. великої роботи І. Іванової

Рис. 7. Стоянка Молодове І. 1959. Науковці під час досліджень (НА ІУ НАНУ)
Fig. 7. Molodove I site. 1959. Scientists during researches (SA of IUS of NAS of Ukraine)

у цьому ж збірнику “Геологические условия нахождения палеолитических стоянок Среднего Приднестровья” – с. 215–278).

Характеризуючи листи Ірини Костянтинівни Іванової, хотілось би відзначити їх конкретність і ясність викладу, делікатність і коректність висловлювань. З іншого боку, їх цікаво читати. Ось деякі поширені цитати з її листа від 4 жовтня 1961 р.:

“Дорогой Александр Панкратьевич!

Все собираюсь написать Вам обстоятельное письмо о Конгрессе, с которого я вернулась только 23. IX., но московские дела, как всегда, не дают покоя, так, что не сердитесь, что не написала сразу. Поездкой в целом довольна. Имею теперь представления о четвертичной геологии всей Польши, от самой северной точки на побережье Балтики до крайнего юга в Татрах. Экскурсия длилась 14 дней, которые были хотя и очень утомительны, но крайне насыщены самими разнообразными впечатлениями.

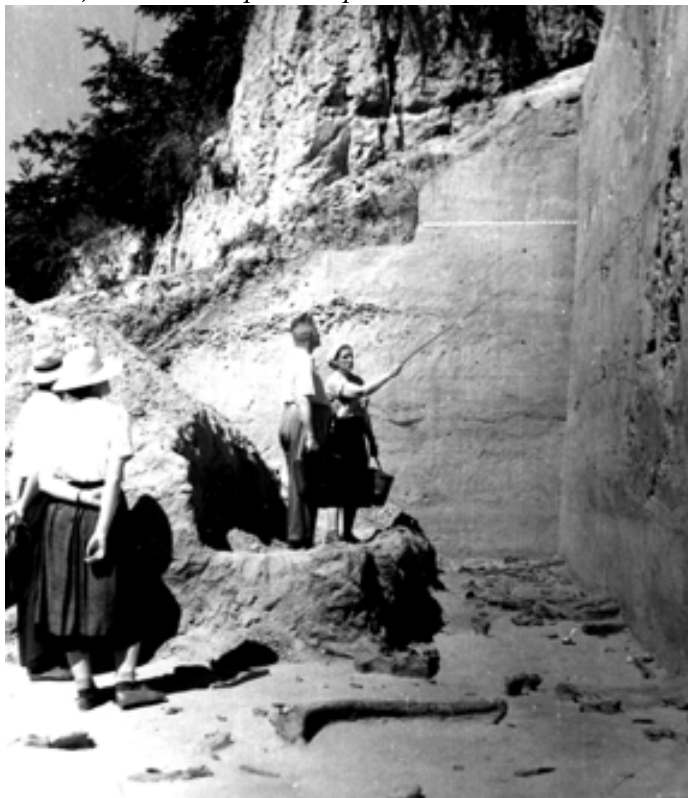

Рис. 8. Стоянка Молодове I. 1959. Ірина Іванова розповідає про геологічні умови пам'ятки (НА ІУ НАНУ)

Fig. 8. Molodove I site. 1959. Iryna Ivanova tells about geological conditions of the site (SA of IUS of NAS of Ukraine)

на немецкий язык – перевели на английский. Отправляясь на Конгресс, я приняла решение читать его по-русски, но по ходу дела все-же “перестроилась”, делала его на английском языке, а объяснения к диапозитивам давала по-немецки. Форма доклада получилась в связи с этим неважная, но содержание как будто бы понравилось, и важно было то, что все-таки все поняли о чем шла речь. Вопросы задавали:

Кенигсвальд – были ли сделаны радиоуглеродные анализы мусьерских углей (угли, кстати, я таки передала через Ван дер Флерка в Грöннинген);

Кальке (из Веймера) – о фауне млекопитающих;

Интересен был и сам Конгресс, хотя большое количество секций работавших одновременно не давало возможности послушать все, что хотелось. Я слушала преимущественно доклады на археологической секции (а до Конгресса была на “лессовом” симпозиуме в Люблине и “лессовых” экскурсиях). Археологов на Конгрессе было немного и все преимущественно с геологическим уклоном. Были Солецкий (США), Беэм-Бланке, Тöрфер, Швабеднесен, Фридрих, Вормингтон, Чаапелла, де Люмлей, Кöнигсвальд, Бурдьё, Траель-Смит, ну, и конечно, все польские археологи (кроме Савицкого, который на заседаниях секций не появлялся).

Валериан Инокентьевич (Громов. – О.С.) и Александр Иванович (Москвитин. – О.С.) делали доклады на русском языке, с небольшим английским резюме. Прения были только по докладу В. И., Бадера и Сукачева о Сунгире. Ряд польских археологов сомневался в даваемой этой стоянке геологической датировке и задавал очень каверзные вопросы.

Мой доклад, который по моей просьбе должен был быть переведен

Ю. Козловский (мається на увазі Януш Козловський. – О.С.) – об археологической датировке VII–X горизонтов стоянки Молодова V. Этому мне пришлось еще раз подчеркнуть (об этом говорилось в докладе), что я не археолог, а геолог и принимаю археологические датировки даваемые Вами. Геологию этих слоев я ему объяснила подробно.

Очень пожилой польский профессор, когда-то работавший во Львове (забыла фамилию) спросил о том, почему живя в Москве я работаю на Днестре, так далеко (!). После того, когда я объяснила, что работаю там потому, что там очень интересно и мне очень нравится – он сменил свою ядовитую улыбку на довольно приветливую.

Рис. 9. Стоянка Молодове I. 1959. Ирина Иванова досліджує рештки мустьєрського житла (НА ІУ НАНУ)

Fig. 9. Molodove I site. 1959. Iryna Ivanova researches remains of Mousterian dwelling (SA of IUS of NAS of Ukraine)

С оценкой доклада, точнее геологических выводов, выступали Хмелевский и Беем-Бланке. Оценка была в общем положительная, и говорили они довольно длинно.

Вопросы и высказывания вероятно продолжались бы еще, но следующий доклад после моего (Р. Шильда) должен был быть в другом помещении, в музее, а времени было уже немного, так что председатель всех очень торопил в автобус – который давно уже ждал у подъезда. Так, что на этом все кончилось, разговоры продолжались уже в автобусе, причем многие выражали желание приехать в СССР.

Обмениваться визитами (по крайней мере сделать

такую попытку) мы договорились с археологами и геологами, работающими в Веймаре и изучающими Эрингсдорф и Таубах. Предполагается, что они сначала пригласят к себе небольшую группу (Громова, Никифорову, меня, Вас и М.М. Герасимова), а потом мы их к себе, в Советский Союз.

Обмениваться работами с Вами выразили желания Р. Солецкий, ведущий раскопки в пещере Шанидар в Сев. Ираке, и де Люмлей, молодой французский археолог. Адреса их прилагаются. У Солецкого нет никаких Ваших работ, у де Люмлея есть статьи из Бюллетеня № 24 и Краткие сообщения Института археологии УССР с нашей статьей о жилищах.

Между прочим, де Люмлей, хотя доклада не делал, но после мне рассказывал, что им обнаружено в Франции мустьерское жилище. Это навес и под ним каменная выкладка квадратной формы. Материалы его еще не опубликованы.

Во время экскурсии после Конгресса я постаралась посмотреть как можно больше стоянок, отделяясь иногда для этого от своей группы.

Удалось посмотреть дюнную стоянку Витов, пещеры Козьярню и Нетопежову, которые копает В. Хмелевский. Разрезы этих стоянок обработаны довольно тщательно. Кроме того, из Кракова я ездила в специальную экскурсию по палеолиту Верхней Силезии, где работает Козловский и где было показано несколько стоянок разного возраста. Они показались мне очень бедными. Находятся, как правило, в переотложенном состоянии” [НА ІУ НАНУ].

Рис. 10. Стоянка Молодове I. 1959. Відпочинок. В центрі – Ірина Іванова (НА ІУ НАНУ)

Fig. 10. Molodove I site. 1959. On the rest. In center – Iryna Ivanova (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Дуже цікаво читати ці листи, яким більше 50 років. Але для нас важливішим є сам зміст листа Ірини Костянтинівни, її турбота про палеоліт, геологію дністерських стоянок, доведення результатів до зарубіжних колег з Європи і США, зокрема, зі світовими іменами, таких, як Р. Солецкі чи Кенігсвальд, Беем-Бланке, Люмлей та інших.

У 1962 р. І. Іванова опублікувала офіційну рецензію на цей форум, яка так і називається: *“Вопросы геологии палеолита и истории ископаемого человека на VI Конгрессе Международной ассоциации по изучению четвертичного периода (INQUA) в Польше”*. В ній не так цікаво показаний хід Конгресу, як у приватному листі до О. Черниша. Тут І. Іванова подає повноцінну характеристику доповідей і коментарі до них з офіційної позиції тогочасної науки СРСР. Уже тоді дослідниця висловила цікаве зауваження, яке ми розвиваємо сьогодні: *“Если принять точку зрения В. И. Громова о неравномерном развитии культур на Западе и на Востоке, Приднестровье должно тяготеть уже к западноевропейской области”* [Іванова, 1962]. Крім того, вона опублікувала звіт про екскурсії в Польщі [Іванова, 1964].

Ще один типовий лист І. Іванової до О. Черниша від 05.XI.1972 р.:

“Дорогой Александр Панкратьевич, извините, что долго Вам не писала. Совершенно замучилась с делами Комиссии. И недавно прошёл у нас большой Симпозиум вместе с Комиссией по абсолютному возрасту – были доклады и по молодым отложениям.

В Румынию я съездила хорошо (Вы, наверное, получили мою открыточку с дороги?). К сожалению, стоянок каких либо на месте нам посмотреть не удалось, но у археологов мы были и смотрели материал из Рипичени. Поразительно как там то, что они считают мустье, не похоже на молодовское. В верхнем слое там крупные остроконечники с двусторонней обработкой и мелкие дисковидные нуклеусы. Имеются две даты: около 29 тыс. лет для этого слоя и 35 тыс. лет для более низко расположенного. Может быть верхний слой и не мустье?

Раскопки там ведёт Паунеску, но его самого мы не видели – он был в поле.

Я отдала часть углей из XI слоя Кормана для передачи в Гронинген. Не знаю, что из этого выйдет, т.к. это должно быть сделано через третьи руки (в Румынии никого из Голландии не было). Кроме того, имеется договорённость с Лабораторией ГИНа, где теперь работают как будто бы очень надёжные люди, о том что они сделают ряд определений для

Кормана, в том числе и слоя XI. Обещали сделать за этот сезон. Сейчас мы разбираем угли. На прошлую неделю для этого был приглашен даже специальный человек.

С работой Вашей (публикующейся) всё пока в порядке. Однако, назревает время, когда с Вас по-видимому потребуется уточнение местоположений, там, где это можно. Очень Вас прошу просмотрите весь текст с этой точки зрения. Я, например, знаю, что для нескольких стоянок в районе Раикова у Вас есть более детальные описания. Не помню только, где они опубликованы. И во всех других случаях – проверьте, пожалуйста, каждый пункт. А то я предвижу возможность всяких нареканий, особенно со стороны Ленинградских археологов.

Рис. 11. Стоянка Молодове V. 1961. Під час досліджень пам'ятки (НА ІУ НАНУ)

Fig. 11. Molodove V site. 1961. During the researches of site (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Что же касается монографии о Кормане IV, то я надеюсь, если всё будет благополучно, что её можно будет включить в план редакционной подготовки будущего года. Не будете ли Вы возражать, если на следующий сезон туда приедет со мной кто-нибудь из пыльцевиков? Недавно у меня был в гостях (проездом) К. Валох. И несколько раз я видалась с четой Габори, которые долго гостили в СССР. Они очень симпатичные. В Румынии нас принимала с большой теплотой Мария Битири.

16. XI. я наверное буду в Киеве, на заседании Четвертичной Комиссии. Не собираетесь ли Вы туда?" [НА ІУ НАНУ].

З цього листа добре помітна участь І. Іванової в організації і проведенні абсолютних датувань радіовуглецевим методом стоянок палеоліту Придністер'я, за рахунок чого вони здобули широке визнання і були введені до еталонних пам'яток європейського рівня. Цікавою є фраза про нарікання з боку ленинградських археологів, яка свідчить про те, що багато хто з тогочасних дослідників палеоліту досить критично ставився до публікацій О. Черниша, особливо його неточних описів археологічних матеріалів.

Наступний лист Ірини Костянтинівни стосувався питань організації та проведення рятувальних робіт на пам'ятках археології долини Дністра, які мали бути затопленими у зв'язку зі спорудженням Дністровської ГЕС.

Ще у 1974 р. Олександр Черниш відновив роботи на стоянці Молодове I, які було припинено у 1963 р. Ця пам'ятка вивчалася аж до 1984 р. включно (у 1985 – Молодове I, Кормань IV затоплено водами Дністерського водосховища).

Враховуючи перспективу затоплення цих пам'яток, ще у 1975 р. створена Дністрянська палеолітична новобудівна експедиція Інституту археології АН УРСР та Інституту суспільних наук АН УРСР, начальником якої призначено Олександра Панкратовича Черниша (окремі загони цієї експедиції очолювали також Л. Крушельницька, В. Цигилик та І. Іванова).

Рис. 12. Стоянка Молодове V. 1961. Геологічні дослідження. Зліва направо: третя – Ірина Іванова, четвертий – Віктор Чердинцев (НА ІУ НАНУ)
Fig. 12. Molodove V site. 1961. Geological researches. From left to right: third – Iryna Ivanova, forth – Viktor Cherdyntsev (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Головну увагу дослідження зосереджено на вивченні мустьєрських культурних шарів Молодового I, особливо шару IV, в якому найповніше представлена плейстоценова фауна. Кісткові скупчення тут сягали 0,5 м потужності, утворюючи (за міркуванням науковця) окремі житла, господарські споруди і складні житлово-господарські комплекси. Але виділені Міністерством та Академією наук України кошти були мізерними і не давали можливості розгорнути справді рятувальні роботи. Олександр Панкратович у ті роки неодноразово піднімав питання недостатнього фінансування експедицій, звертаючись у різні органи та установи, адже безцінні для науки пам'ятки палеоліту назавжди будуть втрачені. Не обійшлося і без підтримки Ірини Іванової та інших впливових людей.

23 травня 1978 р. Ірина Костянтинівна писала:

*“Дорогой Александр Панкратьевич,
посылаю Вам копии писем, отправленных по адресам. Реакции на них пока нет и Б.С. Соколов из Киева ещё не вернулся.*

Была у Б.А. Рыбакова. Он не находит возможным обращаться к Б.Е. Патону минуя Институт археологии в Киеве. Поэтому договорились, что мы составим проект его письма к К.К. Артеменко.

Ленинградцы, которые также обеспокоены судьбой Днестровских стоянок, звонили И.И. Артеменко по телефону и узнали от него, что в начале июня в Киеве состоится заседание с распределением средств на полевые работы, на которое Вы будете вызваны. По-видимому, будет что-то вроде докладов о результатах проделанных работ. Так что – готовьтесь.

Но мне кажется, что имеющиеся там в Институте деньги очень невелики и нужно добиваться специальных ассигнований именно для Ваших стоянок. Ведь и верхний палеолит в Кормане IV также очень жаль, тем более, что там уже всё подготовлено для раскопок.

В п'ятницю 26. V. в Інституті археології буде захист Ю. Мочанова. Я там буду и, по-видимому, вместе с О.Н. Бадером, который также очень обеспокоен судьбой Ваших стоянок, пойду к Б.А. Рыбакову ещё раз. Очень важно, чтобы его письмо попало в Киев до намечаемого там заседания. Вот так обстоят дела.

Буду Вас держать в курсе всего дальнейшего и Вас попрошу также сообщать обо всех новостях.

И. И.

P.S. Сообщите, пожалуйста, были ли из Вашего Института письма в Киев по поводу финансирования работ и значимости стоянок" [НА ІУ НАНУ].

Рис. 13. Стоянка Молодове V. 1961. Палеонтологічні дослідження. Зліва направо: третя – Ірина Іванова (НА ІУ НАНУ)

Fig. 13. Molodove V site. 1961. Paleontological researches. From left to right: third – Iryna Ivanova (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Один із останніх листів дослідниці до О. Черниша дуже короткий і сумний. Справді, після цієї трагічної події І. Іванова весь час хворіла і через три роки померла.

“Дорогой Александр Панкратьевич,

Получила от Вас и телеграмму, и письмо. Но, увы, нахожусь сейчас в недвижимом состоянии. 13 июня я упала (в Институте, зацепившись ногой за кресло и ударившись боком о шкаф), сломала ногу в ступне и повредила грудную клетку. Нахожусь дома. Нога до сих пор в гипсе, а рёбра очень болят. Так, что все путешествия мои в этом году отменяются.

Очень интересуюсь, как Вы там живёте и работаете. Мне звонила Галя Коцман и рассказывала, что Вы были в Молодове. Держите меня, пожалуйста, в курсе дел. Есть ли успехи в Оселивке? Как погода?

Желаю Вам успешной работы. Всем, кто меня знает, привет.

Ваша И. Иванова

6. 07. 85

P.S. Ваши тезисы по Совещанию о геохронологии четвертичного периода пошли в печать (делами Комиссии я продолжаю заниматься, находясь дома)” [НА ІУ НАНУ].

І останній лист, який зберігся у О. Черниша, датовано 04.04.1986 р. Мова в ньому йде про видання останньої спільної праці різних природничиків і археолога О. Черниша про результати міждисциплінарних досліджень найважливішої пам’ятки палеоліту в долині Дністра – Молодове V. Так сталося, що перша, найповніше досліджена стоянка, польові роботи на

якій призупинено ще у 1964 р., комплексно опублікована найпізніше – у 1987 р. Це справді подвижницька робота, яку провела І. Іванова в останні роки свого життя.

*“Дорогой Александр Панкратьевич,
как Вы съездили в Ленинград? Делали ли там доклад, и как его приняли? Что там было нового и интересного? Почему не заехали в Москву?”*

Ваш текст по Молодову V (за сокращением которого я просидела три недели) передан на перепечатку. Его взяла Стелла Николаевна Виноградова из Лаборатории абсолютного возраста, сотрудница Сулержицкого. Печатает сейчас потихоньку. Как с ней расплачиваться? Вероятно придётся ей сразу отдать деньги. Всё будет готово и я это сделаю из своих, а Вы мне потом пришлёте? Так? Исправить эту работу на перепечатку было нелегко т.к. Вы прислали нам экземпляр от очень плохой ленты и с правкой это получилось очень грязно. Я постаралась сокращение сделать так, чтобы работа не проиграла от этого.

Всего нас оказалось восемь авторов. Пашкевич ещё пока ничего не прислала. А кроме неё и нас с Вами имеются статьи Алексеевой о фауне, Куликовой о палеомагнетизме, Губина о палеопедологии, Мотуза о моллюсках (требуется переделки) и Садчиковой (сотрудница Н.В. Ренгартен) по литологии.

Что касается рисунков, то сразу могу Вам сказать, что два из них нужно сейчас же переделать, точнее, один переделать, а другой прислать в большем размере.

Имеются в виду: 1) рис. 4 разрез раскопа, в котором приведены абсолютные даты и места расположения культурных слоёв. Пожалуйста, сделайте его заново и дайте вычертить. В условных обозначениях и на рисунке почву со слоём 10а, 9–10 и 7 нельзя показывать одним знаком. Две первые из них черноземного типа, а с 7-м горизонтом связана зона оглеения и оглинивания, которую собственно почвой назвать нельзя. Дайте на неё особый знак. На самом рисунке покажите культурные слои с арабскими номерами и для верхних слоёв (а то получился разнобой, которого нет в тексте). Следов фауны и пр. на рисунок наносить не стоит. Абсолютные даты представьте по другому: в виде отдельного столбика – колонки сбоку, на котором были бы нанесены только номера слоёв и соответствующие им датировки. Так будет лучше. И это нужно сделать срочно! Второй рисунок – план культурных остатков XI слоя. Его нужно дать в оригинале или в значительно большем размере, чтобы все детали были хорошо видны. При сдаче работы в Издательство вероятно будут претензии и к другим рисункам.

Всего доброго. И. И.” [НА ІУ НАНУ].

Безперечно, тандем Черниш–Іванова увійшов у науку як приклад довголітньої співпраці археолога та геолога, що дала вагомі результати у питанні дослідження історії первісної людини і навколишнього середовища. Разом вони підняли палеоліт України (зокрема, Наддністрянщини) на високий міжнародний рівень.

Дуже важливими є головні результати того археологічно-геологічного тандему. У цьому зв'язку треба відзначити роль і значення Олександра Панкратовича. Зрозуміло, що найголовнішими були його польові дослідження – археологічні експедиції, споряджені Інститутом суспільних наук АН УРСР. Для цього необхідно було “вибити” кошти, організувати науковий і технічно-допоміжний персонал, студентів, місцевих жителів, численних гостей зі всього Союзу і з-за кордону. Науковців і студентів треба було забезпечити житлом, харчуванням, загалом умовами для життя і праці.

Необхідно кілька слів сказати про методіку розкопок О. Черниша, яка базувалася на загальних методичних розробках радянських палеолітознавців, але з деякими доповненнями самого О. Черниша. Розкопки завжди велися на великих площах (як для палеоліту) із ретельним зачищенням стінок, на яких наносили метрову сітку вимірів як у горизонтальному, так і вертикальному положеннях. Кожен культурний шар документовано у плані і в профілі із залишенням на поверхні усіх знахідок. Пізніше створювалися загальні плани для усіх років розкопок, вивчалися закономірності розміщення об'єктів, скупчень, вогнищ, матеріальних решток тощо. Можна багато писати про проблеми, труднощі і перешкоди, які кожен рік

поставали перед експедиціями О. Черниша, але він вирішував їх, як міг. Спеціалісти з палеоліту, які побували на розкопах О. Черниша, дивувалися їх масштабами, грандіозністю і чистотою. Вражали стінки розкопів глибиною до 10–12 м, з терасованими уступами країв, з рівненькими похилими бортами, лінійними та цифровими розмітками, несеними вапнистим розчином.

Розкопи О. Черниша, багатство та розмаїття культурних решток з десятками культурних шарів на одній і тій же пам'ятці стали головною підвалиною усіх подальших досліджень, в тому числі вони надавали практичну можливість для широкого спектру аналітичних досліджень природничого характеру.

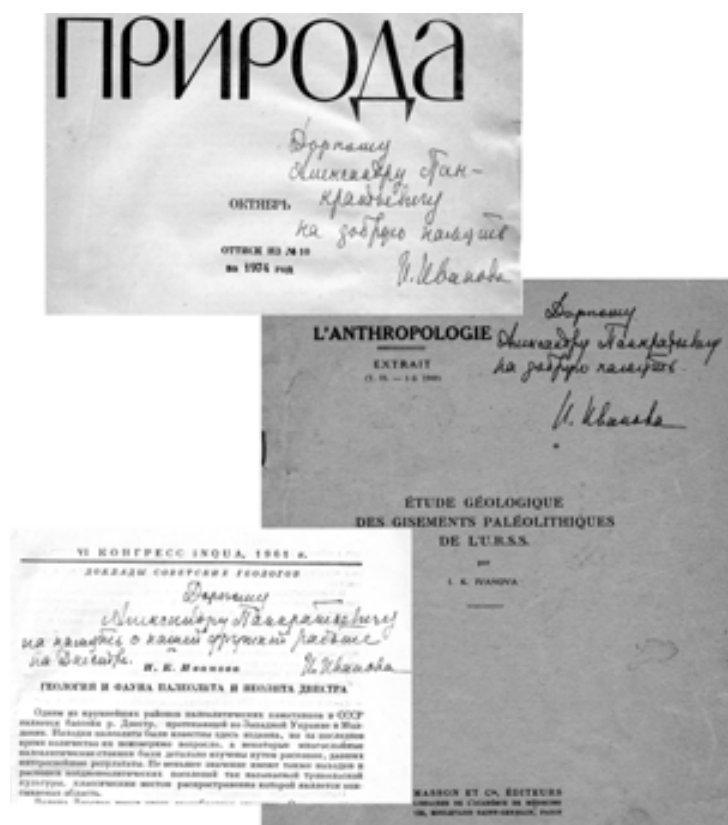

Рис. 14. Титульні сторінки окремих статей І.Іванової з дарчими надписами для О.Черниша (НА ІУ НАНУ)

Fig. 14. Title pages of I. Ivanova's separate articles with gifting signature for O. Chernysh (SA of IUS of NAS of Ukraine)

наукових помічників, переважно, аспірантів чи інших науковців з Москви. Вона робила обстеження умов залягання культурних і “некультурних” верств під час розкопок О. Черниша, виїздила у прилеглі райони і вивчала геологічну будову долини Дністра, його тераси, геоморфологічні особливості рельєфу та історію формування відкладів у період плейстоцену. Вона сама складала топографічні та геоморфологічні карти місцевості, креслила геологічні профілі у розкопах та поза їхніми межами. Крім того, вона мала свої власні завдання досліджень природничого характеру, які не були безпосередньо пов'язані з первісною людиною. Геологічний загін часто своїми силами закладав зачищення та шурфи у різних ділянках дністерських круч поза межами розкопів, а то і зовсім далеко від стоянок. І. Іванова опублікувала багато дуже важливих статей щодо хроностратиграфії молодовських та інших стоянок в басейні Дністра [Іванова, 1965а; 1969; 1973; 1975; 1977; 1980; 1982; 1987].

Значним внеском О. Черниша у співпрацю були його наукові спостереження за рівнями залягання культурних шарів, визначення їх археологічного віку на основі типології матеріальних решток – переважно знарядь праці з кременю. Археологічне датування вносило свої корективи у побудову геохронологічної схеми розвитку четвертинної історії. Заслугою О. Черниша у науковому аспекті були його щорічні польові звіти і наукові публікації у вигляді монографій та численних статей. Отже, роль і значення дослідницької, організаторської та публікаційної діяльності О. Черниша у співпраці з природничиками справді була фундаментальною та основоположною.

Яка ж роль випала у цьому тандемі Ірині Івановій? Безсумнівно, також дуже важлива, а в деяких аспектах – провідна. Розпочнемо з того, що І. Іванова також брала безпосередню участь у польових дослідженнях на Наддністрянщині. Вона приїздила зі своїм транспортом, мала окреме мешкання, своє обладнання і своїх

Другим аспектом їх співпраці була видавнича діяльність. Оцінюючи вклад Ірини Костянтинівни Іванової в дослідження геології та палеогеографії долини Дністра в районі пам'яток Молодове I та Молодове V, можна без перебільшення говорити про її провідну роль у дослідженнях О. Черниша, насамперед, у публікації його основних монографій з палеоліту Наддністрянщини. Фактично, за винятком монографій українською мовою 1961 та 1975 рр., що видані “Науковою думкою” у Києві, всі інші спеціальні монографії вийшли в “Трудах Комісії з вивчення четвертинного періоду” у Москві. І. Іванова скорочувала, редагувала, поправляла кострубаті тексти О. Черниша, особливо у російськомовному варіанті. Не секрет, що О. Черниш писав “тяжко”, у багатьох випадках писання його в оригіналі було нечитабельне. До цього він ставився поблажливо, кожен раз відзначаючи, що треба дати роботу ще й літературним редакторам (“*нехай попотіють*”). І справді, в архіві дослідника знаходимо 3–4 варіанти виправлених редакторами текстів його статей.

Рис. 15. Стоянка Молодове I. 1977. Зліва направо: Сергій Накельський, Олександр Черниш, Ірина Іванова, шофер І. Іванової (НА ІУ НАНУ)
Fig. 15. Molodove I site. 1977. From left to right: Sergiy Nakelskyi, Olexandr Chernysh, Iryna Ivanova, I. Ivanova's driver (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Як секретар Комісії з четвертинного періоду АН СРСР І. Іванова мала вплив на формування планових наукових видань. Саме в руслі видань “Трудов” Комісії була опублікована перша фундаментальна праця О. Черниша у 1959 р., про яку мова йшла раніше у зв'язку з листуванням поміж науковцями [Черниш, 1959]. Вона стала основою його докторської дисертації “*Поздний палеолит Приднестровья*”, захищеної у 1960 р. Москві.

Очевидці того часу оповідають майже анекдотичну історію про його захист (не можу гарантувати її правдивість, але описую те, що чув). Прибувши до Москви на обговорення своєї дисертації, Олександр поселився у знайомих науковців на 2–3 дні. Обговорення проходило досить бурхливо і, як завжди, було надано багато різних зауважень-побажань, після чого рекомендовано віддати текст та ілюстрації на доопрацювання. У відповідь Олександр Панкратович заявив, що його до Москви відрядив на захист Львівський обком компартії, і він

не має права повернутися до Львова без рекомендації до захисту, бо це підірве авторитет Комуністичної партії. Як кажуть... у залі наступила тиша... А Олександр Панкратович, скориставшись моментом, попросив кілька днів-ночей і пообіцяв усі зауваження доробити, виправити текст і подати його в новому варіанті. Кажуть, наукова рада справді відклала своє рішення на кілька днів, після чого робота О. Черниша була рекомендована до захисту. Найцікавішим у цій історії є те, що Олександр Панкратович насправді не був тоді членом Комуністичної партії і не мав ніякого відношення до Львівського обкому, але... спрацювало (науковці завжди були дуже лояльними до влади, а до комуністичної влади – особливо).

Рис. 16. Стоянка Молодове I. 1978. Стоять зліва направо: Ірина Іванова, Галина Нікітіна, Олександр Черниш. В розкопі – місцевий житель Василь Ковцун (НА ІУ НАНУ)

Fig. 16. Molodove I site. 1978. Stand from left to right: Iryna Ivanova, Galyna Nikitina, Olexandr Chernysh. In the excavation pit – local man Vasyl Kovtsun (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Однією з найважливіших робіт О. Черниша є монографія *“Ранний и средний палеолит Приднестровья”*, яка вийшла друком у 1965 р. в Москві в тій же серії *“Труды Комиссии по изучению четвертичного периода”* за сприянням Ірини Іванової [Черныш, 1965]. Як на мій погляд, у цій праці найповніше схарактеризовані найнижчі шари двох молодовських стоянок, найкраще виконані рисунки кременів, подані повні плани і профілі знахідок. Ця книга найчастіше цитується дотепер у ході аналізу середнього палеоліту басейну Дністра.

У результаті розвідкових робіт Олександр Панкратович відкрив 220 нових археологічних місцезнаходжень. Застосовуючи методи картографування та каталогізації, вчений опублікував кілька наукових каталогів пам’яток палеоліту та мезоліту. Це *“Карта палеоліту УРСР”*, 1954, т. II та *“Палеолит и мезолит Приднестровья”*, 1973. Остання книга була видана до IX-го Конгресу INQUA, що проходив у Новій Зеландії 1973 р. Вона вийшла у престижній академічній серії *“Материалы научных съездов и конференций”* у видавництві “Наука”; відповідальним редактором книги була І. Іванова [Черныш, 1973].

Опорною палеолітичною пам’яткою Середньої Наддністрянщини стала також стоянка Кормань IV, яку Олександр Панкратович досліджував у 1969–1974 рр. (хоч сама пам’ятка була

відома ще з довоєнних часів) [Черныш, 1973а]. Як і на молодовських стоянках, тут простежено десяток верхньопалеолітичних горизонтів і два найнижчі шари мустьєрського віку, два шари мезоліту. Кормань IV стала першою, комплексно вивченою та всебічно проаналізованою пам'яткою, результати якої опубліковані у 1977 р. у збірнику “Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре”. Збірник виданий до X-го Конгресу INQUA, що проходив у Великобританії у 1977 р. [Черныш, 1977]

Ми уже писали, що у 1954 р. геологічний загін під керівництвом Ірини Костянтинівни відкрив рештки культурного шару середнього палеоліту у ярі Байлова Рипа неподалік села Молодове (Молодове I), що дало підстави для початку великої епопеї під назвою “житлобудування мустьєрців молодовських стоянок”. Розкопки вели у 1956–1958 рр., але 1959 р. став епохальним у дослідженні Молодового I [Черныш, 1952, 1954, 1956, 1962а, 1962б; Черныш, 1976а; 1976б; Черныш, Иванова, 1963; 1964; Иванова, 1959]. Тут, на глибині понад 10 м від поверхні, на площі 210 м² вперше у світовій практиці на відкритому поселенні неандертальців виявлено і детально досліджено рештки довготривалого житла овальної форми, зовнішні краї якого обкладені черепами, бивнями, лопатками та великими трубчастими кістками мамонтів. В середині приміщення відзначена концентрація крем'яних решток первинного і вторинного розщеплення (понад 20 тис. виробів на площі 40 м²).

Рис. 17. Стоянка Молодове I. 1980. На передньому плані справа – Олександр Черныш; в чорному одязі – Ірина Іванова під час відбору геологічних зразків ґрунту (НА ІУ НАНУ)

Fig. 17. Molodove I site. 1980. On the foreground from right – Olexandr Chernysh; wearing black clothes – Iryna Ivanova during the selection of geological samples of soil (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Це відкриття дуже швидко стало відомим у багатьох країнах Європи, завдячуючи насамперед співпраці Олександра Панкратовича з Іриною Костянтинівною, яка знала іноземні мови, підтримувала тісні контакти з багатьма науковцями світу. Результати робіт в Молодовому опубліковано англійською і французькою мовами у провідних європейських виданнях під двома прізвищами – Черныш+Іванова або Іванова+Черныш (інколи лише Іванова, чи лише Черныш), що відразу ж піднесло престиж української палеолітичної археології [Ivanova, 1961; 1969; Ivanova, Černis, 1963; Ivanova, Chernysh, 1965; Chernysh, 1983]. Роботи на Молодовому I (з перервами) проходили фактично аж до 1984 р. (останній рік досліджень в долині Дністра перед остаточним затопленням у 1985 р.). Тут відкрито, за спостереженнями О. Черныша, рештки кількох довготривалих жител неандертальської людини, так само обкладених великими кістками мамонтів і понад 60 тис. крем'яних знахідок [Черныш и др.,

1964; Черныш, 1987; Черниш, 1978; 1981; 1993]. У 1982 р. вийшов у світ збірник статей спеціалістів різних природничих наук, які висвітлили низку питань екології первісної людини Молодового I (і її культури – велика стаття О. Черниша). Збірник організований і виданий під патронатом INQUA – Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР. Головна заслуга у публікації книги “Молодова I. Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре” належить, без сумніву, Ірині Івановій, яка була й відповідальним редактором цього видання [Черныш, 1982].

Рис. 18. Стоянка Молодове I. 1981. Одна з останніх фотографій за участю І. Іванової в роботах на Дністрі. Група науковців та робітників. Зліва направо: другий – Олександр Черниш, третя – Ірина Іванова (НА ІУ НАНУ)

Fig. 18. Molodove I site. 1981. One of the last photos which shown participation of I. Ivanova at the works in Dnister region. Group of scientists and workers. From left to right: second – Olexandr Chernysh, third – Iryna Ivanova (SA of IUS of NAS of Ukraine)

Однією з найвідоміших стоянок середнього і пізнього палеоліту (і мезоліту) Східної Європи є стоянка Молодове V, честь відкриття якої і широкі польові дослідження належать Олександру Панкратовичу Чернишу. У 1948 р. під час розвідок О. Черниш вперше зібрав на поверхні мису колекцію крем'яних артефактів, що за зовнішнім виглядом належала до палеоліт-мезолітичного віку [Черныш, 1950а; 1950б]. Основні роботи на цій стоянці розпочалися значно пізніше і пов'язані зі Львовом, з Інститутом суспільних наук АН УРСР, куди Олександр та його молода дружина Катерина переїхали у 1950 р.

1950–1960-ті рр. для молодого Олександра Черниша були часом його сходження на палеолітичний Олімп, часом його найважливіших відкриттів і досягнень. Кожного року він кілька місяців проводив в полі, відкривши за цей час сотні нових палеолітичних (і не тільки) пам'яток в басейні Дністра, на Поділлі і в Закарпатті. У 1951 р. утворена нова Дністрянська палеолітична експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом Олександра Панкратовича, яка увійшла в історію як одна з найрезультативніших палеолітичних експедицій Європи. Продовжували розкопки стоянки Молодове V і нової пам'ятки Вороновиця I на Дністрі, у 1952–1953 рр. вели широкомасштабні розвідкові роботи в Молдавії [Черниш, 1954]. На 1955–1960 рр. припали чи не найпотужніші і найцікавіші розкопки палеолітичних стоянок Молодового I і V [Черниш, 1957; 1961].

Треба окремо відзначити, що ще у 1958 р. на стоянках Молодового була скликана спеціальна Комісія відомих географів, геологів та археологів у складі Г. Горєцького, А. Москвітїна, О. Величка, О. Рогачова, Е. Вангенгейм, І. Іванової, В. Попова та О. Черниша,

Рис. 19. Археологічно-геологічний тандем: Ірина Іванова та Олександр Черниш. Село Молодове. 1978
 Fig. 19. Archaeological-geological tandem: Iryna Ivanova and Olexandr Chernysh. Molodove. 1978

яка відзначила непересічне значення цих палеолітичних пам'яток і необхідність їхнього подальшого дослідження. Результати геологічного вивчення пам'ятки зафіксовано у вигляді спеціального протоколу. Рік раніше, у 1957 р. на пам'ятці працював Михайло Володимирович Муратов (1908–1982) – чоловік Ірини Іванової, член-кореспондент АН СРСР (з 1962 р.), відомий вчений, геолог-теоретик. Власне завдяки М. Муратову та І. Івановій була скликана ця міжвідомча Комісія 1958 р.

Стратиграфічна колонка Молодого V стала своєрідним еталоном і реперним орієнтиром, до якого прирівнювалися інші важливі пам'ятки Середнього Подністер'я – Молодове I, Кормань IV, Кетроси, Врублівці і Косоуци. За час робіт на пам'ятці виявлено 20 різних культурних горизонтів, що залягали на глибині від 0,5 до 11,0 м від поверхні. Найнижчі культурні шари, що датують мустьєрською добою, досліджено на площі 256 м², пізньопалеолітичні – на площі 750 м² і мезолітичні – на площі 970 м² [Черныш, 1987].

У 1987 р. комплексні дослідження за участю багатьох спеціалістів різних природничих дисциплін увінчалися виходом у світ колективної монографічної праці *“Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда”*, у якій центральне місце займають статті О. Черниша про археологічні роботи та І. Іванової про геологічні особливості формування четвертинних відкладів на пам'ятці. Ця книга видана до

XII-го Конгресу INQUA, що проходив у Канаді в 1987 р. [Іванова, Цейтлін (ред.), 1987; Черныш, 1987]. Відповідальними редакторами були І. Іванова та С. Цейтлін. Збірник статей 1987 р. про Молодове V – свого роду лебедина пісня Ірини Іванової, тому що у цьому ж 1987 р. вона пішла з життя. Похована у Москві на Новодівичім кладовищі поряд зі своїм чоловіком М. Муратовим, переживши його на 5 років.

Після публікації вищезгаданих колективних монографій комплексних досліджень відомих вчених тодішнього СРСР, стоянки Наддністрянщини – Кормань IV (1977), Молодове I (1982) і Молодове V (1987) набули нового наукового змісту, засяяли багатьма новими гранями природничих наук.

У 1997–1999 р. у Молодовому V вели додаткові польові археологічно-геологічні роботи за участю українських, французьких, бельгійських та молдовських вчених (проект INTAS), які в основному підтвердили слушність і правоту головних висновків О. Черниша та І. Іванової [Geneste et al., 2002; Kulakovskaja et al., 2003; Meignen et al., 2006; Ситник та ін., 2007].

Важливе значення мали популяризація та пропаганда палеолітичних досліджень заходу України в Російській Федерації, в інших республіках колишнього Союзу і особливо – за кордоном на численних міжнародних конференціях, симпозіумах, конгресах, на яких Ірина Іванова виступала з доповідями, демонструвала слайди з розкопок О. Черниша. Сам Олександр Панкратович ні разу не виїздив за кордон, хоч його неодноразово запрошували в офіційному і приватному порядку різні відомі вчені. Причиною було його “воєнне минуле”, коли після звільнення з Освенциму (відбув у полоні майже 4 роки) молодий Олександр подався не на Схід – “до своїх”, а на Захід – “до чужих”, де його виловили відповідні органи [Білокінь, 1992] і він ще рік воював у штрафбатальйоні. Цей факт О. Черниш замовчував у своїй біографії, хоч ті, кому треба, знали про це. Для виїзду за кордон у той час потрібні були дозволи з Москви і відповідні довідки відповідних органів, куди О. Черниш не смів звертатися, боячись розворушити давно забутий інцидент під час війни.

Зате Олександр Панкратович вів облік усіх вчених, хто відвідував його розкопки. Так от, крім членів Комісії, Молодове V за час його дослідження (до 1965 р.) відвідали такі науковці, як В. Муратов, Б. Поршнев, В. Бондарчук, І. Підоплічко, В. Громов, К. Нікіфорова, Н. Кінд, Л. Алексеева, П. Заморій, В. Чердинцев, В. Петрунь, В. Мотуз, А. Давид, С. Бібіков, Т. Пассек, Ю. Захарук, І. Шовкопляс, Н. Праслов, М. Анікович, В. Баран, Н. Кетрару, Г. Григор’єва, С. Смірнов, Б. Тимошук, Н. Бадер, М. Смішко, К. Черниш, Г. Нікітіна. Постійну участь в розкопках брали працівники відділу археології Інституту суспільних наук – Л. Крушельницька, В. Цигилик, В. Савич. Серед тих, хто пізніше відвідали Молодове I, можна додатково назвати Л. Корнієць, С. Цейтліна, А. Богущького, В. Гладиліна, Л. Кулаковську. Зрозуміло, що це не повний перелік.

Ми приділили так багато уваги двом молодоським пам’яткам середнього і верхнього палеоліту, тому що справді подібних пам’яток відкритого типу у Європі не виявлено (це неодноразово відзначали такі авторитетні дослідники, як Януш Козловський, Вадим Ранов, Поль Езартс, Жан-Мішель Женест, Ліліан Меньян та ін.). Це стосується як повноти стратиграфічної колонки верхнього плейстоцену, так і багатства та умов збереженості археологічних решток.

Про це ж писала у передмові до книги О. Черниша *“Палеолит и мезолит Приднестровья”* (1973) Ірина Іванова: *“Многослойные стоянки в районе села Молодова (Среднее Приднестровье), приуроченные к лессовым толщам, не имеют себе равных по богатству разновозрастных культурных слоев, позволяющих проследить развитие каменной индустрии и природных условий от эпохи мустье до мезолита. Известные лессовые стоянки на территории других стран либо содержат богатейшие культурные слои какого-либо одного возраста (например, Дольни Вестонице, ЧССР), либо представлены слабо выраженными разновозрастными слоями без фауны, с явными следами переотложения...”* [Іванова, Предисловие, 1973, с. 5].

Щодо Ірини Константинівни Іванової, то вона відрізнялася м’яким і легким (як мені здавалося) характером, була завжди усміхнена і щира. Говорила чисто, ясно, зрозуміло, але тихо (можливо, лише на схилі літ). Вона залишилася кандидатом наук – чи то не мала часу на написання докторської, чи то не хотіла (?). Мабуть, саме ця обставина – відсутність докторського ступеня, зумовила незначну кількість публікацій про неї після її смерті. Саме тому вона не увійшла до радянських енциклопедій і різних довідників. Вона працювала, переважно, на території України, в долині Дністра, тому її наукова діяльність не викликала особливого зацікавлення у колег-москвичів, а українські геологи четвертинного періоду теж не дуже близько знали її і нічого не писали про неї. Усе своє свідоме повоєнне життя вона присвятила проблемам на пограниччі двох наук – археології палеоліту та геології четвертинного періоду. Вона мала заслужений авторитет, її багато цитують, особливо палеолітознавці та геологи, що працюють на палеолітичних стоянках.

Однак про саму Ірину Костянтинівну, про її творчий та життєвий шлях написано дуже мало, зате ми знайшли сайти в Інтернеті з інформацією про її дочку – Ксенію Муратову –

історика мистецтва, яка з 1970 р. живе закордоном (Італія, Франція), професор Сорбонни, написала десяток цікавих книг про мистецтво європейського середньовіччя італійською, французькою та англійською мовами, якими вона досконало володіє. Крім того, вона написала книгу про свого батька “М.В. Муратов – учений і педагог”, що була видана Академією наук РФ у 2008 р., до 100-літнього ювілею вченого. Цікавими є деякі її спогади про батьків, які вона подала в інтерв’ю з Валерієм Сандлером. “*Мои родители были геологами, проводили по полгода в экспедициях. Отец, Михаил Владимирович Муратов, профессор Геологоразведовательного института в Москве занимался историей строения Земли и океанического дна; мама, Ирина Константиновна Иванова была ближе к палеонтологии и археологии, открыла на Днестре несколько важнейших стоянок первобытного человека. Ее работы переведены на европейские языки, специалисты утверждают, что они – вечны. Родители брали меня с собой в экспедиции... Папа прекрасно говорил по-французски, мама – по-немецки, оба владели английским... родители мои, люди неидеологических, скажем так, профессий... на работе держались как можно дальше от политики, от Компартии, и всего, что с ней было связано*” [Муратова, 2012]. У цьому контексті варто згадати, що Ірина Іванова справді уважно слідувала за світовими відкриттями в галузі антропогенезу – палеоантропології – і написала добротну монографію про геологічні умови залягання палеоантропологічних решток в Африці та Євразії [Іванова, 1965].

Про Олександра Черниша, ми уже відзначали, написано достатньо багато, але лише в останні роки, у зв’язку зі зміною політичної системи, зміною парадигми щодо історії науки. Багато людей відзначали м’якість, безпосередність, майже наївність О. Черниша у “життєвських”, побутових, сімейних питаннях, і поряд з цим, глибоку переконаність, волю і впертість у питаннях наукових. Він міг 5 разів переписувати яку-небудь статтю, годинами, днями сидіти, прикипівши в одній позі до стільця, над читанням наукової літератури, роблячи тільки йому зрозумілі виписки.

Почерк він мав жахливий. Його могла читати лише друкарка Дара, але і та, частенько мало не плакала, розшифровуючи “клинописні каракулі” Олександра Панкратовича. Нерідко, коли вона приносила йому його ж писаний текст, він сам сміявся – “га-га-га”, але розшифрувати його також не міг.

Він багато і вперто писав, сторінка за сторінкою, тексти своїх статей і книг, які мали переважно звітний характер польових досліджень. Він повторювався, переписував одні і ті ж фрази-штампи, але наполегливо, систематично, цеглинка за цеглинкою будував “*археологічний палац палеоліту Дністра*”, у який він, зрештою, заховувався, замурувався, втікаючи від тогочасного тоталітарного світу, хоч був “партійний” (правда, прийняли його в партію досить пізно, у 1975 р.). Працював він постійно, “*захланно любив свій палеоліт*”, – як сказала одного разу Лариса Іванівна Крушельницька. Ця риса характеру допомогла йому втриматися, вистояти і зробити багато корисного в науці.

Багатолітня і цілеспрямована діяльність вченого дістала заслужене визнання в Україні і за кордоном. Він був представником Комісії з палеолітичного житлобудування Асоціації з вивчення доісторії при ЮНЕСКО, членом Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР, членом спеціалізованих рад із захисту дисертацій та ін.

Нарешті, відзначимо і такий факт. Впродовж багатьох років О. Черниш вів таку собі “Книгу обліку перебування у відділі археології співробітників інших наукових установ СРСР та закордонних вчених”. Ця “Книга” складається з двох частин (двох зшитків). Перша датована часом з 1956 до 1968 р. включно, друга – з 1968 по 1984 р. Звернемо увагу переважно на спеціалістів кам’яної доби, які приїздили до Олександра Панкратовича у 1950–1960-х рр. до Львова, щоб побачити “на живо” колекції крем’яних чи кістяних знарядь з Молодового, Корманя чи інших пам’яток.

Розпочинає “Книгу” приїзд Вальдемара Хмелевського у 1956 р. (тоді – наукового працівника музею Лодзі, Польща); у 1957 р. приїздив Антон Точек, директор Інституту археології Словацької АН (Нітра); у 1958 р. – Ян Махнік, науковий працівник Інституту історії

матеріальної культури ПАН (Краків); у 1958 р. – Миколай Джамбазов, професор, науковий працівник Народного музею в Софії; Іржі Граля, науковий працівник Народного музею в Празі; у 1959 р. – Богуслав Кліма, тоді науковий працівник філіалу Інституту археології в Брно (Чехія); В. Любін, ст. н. сп. Ленінградського відділення Інституту археології СРСР (Ленінград); Г. Григор'єв, студент ЛДУ (Ленінград); у 1960 р. – Мітя Бродар, науковий працівник секції археології Сербської АН (Любляна); 1961 р. – Тадеуш Сулімірський, професор Лондонського університету; Ян Філіп, віце-президент АН Чехословацької СР; Юрай Барта, науковий співробітник Інституту археології Словацької АН (Нітра); Тадеуш Журовський, завідувач відділом охорони археологічних пам'яток Міністерства культури ПНР (Варшава); у 1962 р. – М. Кетрару, науковий працівник відділу археології Інституту історії Молдавської АН (Кишинів); Д. Телегін, ст. н. співробітник Інституту археології АН УРСР; у 1964 р. – В. Збенович, н. сп. Інституту археології АН УРСР; у 1964 р. – Ян Гурба, д-р, ад'юнкт кафедри археології Люблінського університету; М. Праслов, аспірант ІА АН СРСР; Г. Григор'єва, лаборант Інституту археології АН СРСР; у 1965 р. – Януш Козловський та Е. Домбровська, кафедра археології Ягеллонського університету (Краків); Г. Смирнова, К. Бернякович, М. Анісюткін, І. Шовкопляс, у 1966 р. – Ю. Колосов, Інститут археології АН УРСР; Джон Нандріс, викладач східноєвропейської преісторії Інституту археології Лондонського університету; Ричард Клейн з Вісконсінського університету в США. Далі відзначимо лише, що у 1967 р. відділ археології у Львові відвідали С. Смірнов, В. Станко, Д. Крайнов, Б. Рібаков, С. Бібіков, Ю. Кухаренко, І. Винокур, М. Тіханова, В. Дергачов.

Не маємо можливості навіть згадати усіх відомих вчених, які відвідали Львів, щоб познайомитися з матеріалами відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР в той період, коли відділом керував Олександр Панкратович Черниш (з 1965 по 1983 рік).

Таким чином, наддністрянські пам'ятки зайняли чільне місце в історії науки не лише як палеолітичні стоянки, але й як опорні пункти четвертинної геології Східноєвропейської рівнини. В результаті спільних досліджень О. Черниша та І. Іванової розроблена єдина стратиграфічна та хронологічна модель розвитку природи та суспільства від середнього палеоліту до початку неоліту, впродовж більше, ніж 100 тис. років. Ця схема в багатьох аспектах не застаріла і сьогодні. Тандем Олександр Черниш та Ірина Іванова є взірцевим прикладом плідної наукової співпраці двох наукових напрямів, двох вчених, у багатьох аспектах відмінних за походженням і життєвими шляхами, освітою та соціальним станом, але єдиних у своєму прагненні заповнити сторінки літопису стародавньої історії палеолітичної людини і її природного оточення.

І на завершення процитую думку двох видатних вчених – геолога-четвертинника Валеріана Громова та палеолітознавця Олексія Окладнікова з їхньої передмови “*От редакции*” до книги “*Палеолит Среднего Приднестровья*”, 1959 р., у якій знаходяться дві праці археолога Олександра Черниша та геолога Ірини Іванової: “*На примере этих двух работ подтверждается большая плодотворность совместных полевых исследований археолога и геолога, что на практике проводится, к сожалению, не всегда*” [Громов, Окладников, 1959, с. 4].

ЛІТЕРАТУРА

Білокінь С.

1992 Довкола таємниці // Віктор Петров. Походження українського народу. – Київ: МП “Фенікс”. – С. 178–179.

Громов В.И., Окладников А.П.

1959 От редакции / Палеолит Среднего Приднестровья // Труды Комиссии по изучению четвертичного периода. – Т. XV. – С. 3–4.

Іванова И.К.

1959 Геологические условия нахождения палеолитических стоянок Среднего Приднестровья // Палеолит Среднего Приднестровья. – ТКИЧП. – М. – Т. XV. – С. 215–278.

- 1962 Вопросы геологии палеолита и истории ископаемого человека на VI Конгрессе Международной ассоциации по изучению четвертичного периода (INQUA) в Польше // Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отдел геологический. – Вып. 5. (Отдельный оттиск). – С. 13.
- 1964 Экскурсия по палеолитическим местонахождениям на VI конгрессе INQUA в Польше // Научные итоги VI конгресса Международной ассоциации по изучению четвертичного периода. – М.
- 1965 Геологический возраст ископаемого человека. – Москва: Наука. – 192 с.
- 1965а Стратиграфическое положение молодых палеолитических стоянок на Среднем Днестре в свете общих вопросов стратиграфии и абсолютной геохронологии верхнего плейстоцена Европы // Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной и Центральной Европы / КИЧП. – М.
- 1969 Геоморфология и палеогеография Приднестровья в палеолите // Природа и развитие первобытного общества на территории европейской части СССР. – М.: Наука. – С. 111–119.
- 1973 Юго-Западная часть СССР – опорный район развития верхнего палеолита Восточной и Средней Европы // Стратиграфия, палеогеография и литогенез антропогена Европы. – М.
- 1975 Геологический обзор местонахождений каменного века Молдавии // БКИЧП. – № 63. – С. 91–117.
- 1977 Геология и палеогеография стоянки Кормань IV на общем фоне геологической истории каменного века Среднего Приднестровья // Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV. – Москва: Наука. – С. 126–181.
- 1980 О геохронологии и стратиграфии позднего плейстоцена (по материалам Среднего Приднестровья) // Геохронология четвертичного периода. – М.: Наука. – С. 102–124.
- 1982 Геология и палеогеография мустьерского поселения Молодова I // Молодова I. Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре. – М. – С. 188–235.
- 1987 Палеогеография и палеоэкология среды обитания людей каменного века на среднем Днестре. Стоянка Молодова V // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди и окружающая среда. – Москва: Наука. – С. 94–123.
- Иванова И.К., Цейтлин С.М. (Ред.)*
- 1987 Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди и окружающая среда. – Москва: Наука. – 184 с.
- Муратова К.*
- 2012 Мне не хватает двадцати четырех часов в сутки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vnovomsvete.com/articles/2012/09/12/747941-letit-perelelnaya-zhizn.html>
- НА ІV НАНУ*
- Фонд О. Черниша.
- Ситник О.*
- 1998 Олександр Черниш і Молодове // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів. – Вип. 7. – С. 21–23.
- 2006 Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951) // АДЛУ. – Львів. – Вип. 9. – С. 106–133.
- 2007 Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР (1940–1950) // АДЛУ. – Львів. – Вип. 10. – С. 254–287.
- 2008а Олександр Панкратович Черниш: людина і науковець // Кам'яна доба України. – Київ. – Вип. 11. – С. 7–23.
- 2008б “Епоха Черниша” у вивченні палеоліту Західної України (до 90-річчя з дня народження Олександра Панкратовича Черниша, 1918–1993) // АДЛУ. – Львів. – Вип. 11. – С. 250–297.
- 2009 Олександр Черниш – визначний дослідник палеоліту та організатор науки // МДАПВ. – Львів. – Вип. 13. – С. 11–16.
- Ситник О., Грибович Р.*
- 1996 Пам'яті Олександра Черниша // Археологія. – № 3. – С. 129–132.

Ситник О., Грибович Р., Мацкевий Л.

- 1998 Пам'яті Олександра Черниша // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів. – Вип. 7. – С. 5–13.

Ситник О., Кулаковська Л., Усик В., Женест Ж.-М., Меньян Л., Богуцький А., Езартс П.

- 2007 Молодове V. Дослідження мустьєрських поселень у 1998–1999 роках // МДАПВ. – Львів. – Вип. 11. – С. 136–179.

Тихомиров В.В., Соловьев Ю.Я., Панютина Л.Б., Гордина И.А., Малахова И.Г., Бугельская Л.В.

- 1980 История Геологического института АН СССР. Развитие Института, его научные школы и библиография трудов. – М.: Наука. – 224 с.

Черныш А.П.

- 1950a Новые данные о палеолите и мезолите Днестра // КСИА АН СССР. – XXXII. – С. 26–39.
1950b Краткое сообщение об археологических разведках 1948 г. на Днестре // БКИЧП. – Вып. 15. – С. 94–96.
1952 Мустьєрские местонахождения Среднего Поднестровья // КСИИМК. – Вып. 48. – С. 56–61.
1954 Карта палеоліту УРСР // Наукові записки ІСН АН УРСР. – К. – Т. 2. – С. 67–152.
1954a Исследования палеолита на Днестре // КСИИМК. – Вып. 56. – С. 120–132.
1956 Основные итоги исследований позднего палеолита Приднестровья // Всесоюзное совещание по исследованию четвертичного периода. Тезисы докладов. – М. – С. 23–25.
1957 Многослойная стоянка Молодова V // КСИИМК. – Вып. 67. – С. 45–53.
1959 Поздний палеолит Среднего Поднестровья // ТКИЧП. – Вып. XV. – С. 5–214.
1961 Палеолітична стоянка Молодове V. – К. – 176 с.
1962a Остатки жилища мустьєрского времени // Anthropozoikum. – Praha. – Т. 10. – С. 49–52.
1962b Дослідження мустьє на Дністрі в 1959 р. // МДАПВ. – Вип. 4. – С. 3–18.
1965 Ранний и средний палеолит Поднестровья. – М. – С. 3–137.
1973 Палеолит и мезолит Приднестровья. – М.: Наука. – 127 с.
1973a Багатошарова стоянка Кормань IV і її стратиграфічне значення // Археологія. – № 9. – С. 41–54.
1976a Многослойная стоянка в Молодово // Early Man News. – Tübingen. – S. 14.
1976b Раскопки в Кормане в 1974–1975 гг. // Early Man News. – Tübingen. – S. 14.
1977 Многослойная стоянка Кормань IV и ее место в палеолите // Многослойная стоянка Кормань IV. – М. – С. 7–77.
1978 Наслідки стратиграфічного вивчення палеолітичних пам'яток Прикарпаття // Археологія. – Вип. 27. – С. 3–12.
1981 Пам'ятки палеоліту Прикарпаття і Волині. Ранній і середній палеоліт. Пізній палеоліт. Мезолітичні пам'ятки Подністров'я // Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К. – С. 3–21, 134–139.
1982 Многослойная стоянка Молодова I // Молодова I – уникальное мустьєрское поселение на Среднем Днестре. – М. – С. 6–102.
1987 Эталонная многослойная стоянка Молодова V // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. – М. – С. 7–93.
1987 Ранний и средний палеолит // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (каменный век). – К. – С. 12–27.
1993 Територія Подністров'я в епоху палеоліту (стан дослідження) // Записки НТШ. – Львів. – С. 9–23.

Черныш А.П., Иванова. И.К.

- 1963 Абсолютный возраст верхнего палеолита (солютре, тип граветт) Приднестровья по данным радиоуглеродного анализа // Доклады АН СССР. – Сер. геол. – М. – Т. 143. – Вип. 2. – С. 410–413.
1965 Многослойная стоянка Молодова V и ее геология // Квартенерия. – Рим. – Т. VII. – С. 197–215.

Черныш А.П., Алексеева Е.А., Кинд Н.Д., Иванова И.К.

- 1964 Новые данные по абсолютному возрасту позднепалеолитических слоев стоянки Молодова V на Среднем Днестре // Доклады АН СССР. – Т. 156. – Вып. 2. – С. 315–317.

Chernysh A.P.

- 1983 On the type of Dwelling and the character of settlement of Mousterien Hunters // XI INQUA Congress. Abstracts. – М. – С. 64.

Filip J.

- 1966 Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. – B. I. – Prag. – S. 217.

Geneste J.-M., Meignen L., Koulakovskaia L., Sytnik A., Boeda A., Haesaerts P.

- 2002 Le Paleolithique moyen en Ukraine occidentale: nouvelles donnees // Pre-Actes. XIV International congress of prehistoric and protohistoric sciences. – 2–8 september 2001, Liege, Belgium. – Liege. – P. 116.

Ivanova I.K.

- 1961 Role of geological structure and paleogeographical condition in the dispersal of ancient man (as exemplified by the basin of the river Dniestr) // Report of the VI Intern. Congr. on Quaternary. – Warszawa–Lodz. – Vol. 4. 1964

- 1969 Étude géologique des gisements paléolithiques de L'U.R.S.S. // L'Anthropologie. – Paris. – T. 73. № 1–2.

Ivanova I.K., Černis A.P.

- 1963 Despre fenomenele periglaciare și unele probleme de stratigrafie a paleoliticului de Nistrul mijlocin // Studii și cercetari de Istorie Veche. – București. – 1. – Anul XIV.

Ivanova I.K., Chernysh A.P.

- 1965 The Paleolithic site of Molodova V on the Middle Dnestr (USSR) // Quaternaria. – T. VII. – Roma.

Kulakovskaya L., Haesaerts P., Borziac I., Damblon F., Geneste J.-M., Meignen L., Sytnik A.

- 2003 Molodova V: a reference sequence for the stratigraphy of isotopic stage 3 with regard to Upper Paleolithic // European Association of Archaeologists, 9th Annual Meeting. 10th–14th September, 2003. Final Programme and Abstracts. – St. Petersburg, Russia. – S. 75–76.

Meignen L., Geneste J.-M., Koulakovska L., Sytnik A., Usik V., Haesaerts P.

- 2006 New researches at Molodova V, a late middle Paleolithic site in Western Ukraine // Європейський середній палеоліт. – Київ. – С. 102–117.

Olexandr SYTNYK

ARCHAEOLOGICAL-GEOLOGICAL TANDEM OF OLEXANDR CHERNYSH AND IRYNA IVANOVA

The article shows cooperation of archaeologist, head of the Department of Archaeology of the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR (now – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine) Olexandr Chernysh from Lviv with Quaternary geologist, scientific secretary of the Commission of the Studying of Quaternary period of the Academy of Sciences USSR Iryna Ivanova from Moscow which continued during 33 years – from 1954 to 1987. The author's memories presented about their joint field activities during the excavations of Paleolithic site Molodove I in 1979–1981, when the author as a graduate student of O. Chernysh participated at the excavations. Fragments from their correspondence from 1950–1980-th are given, which marked by the mutual care about the fate of famous Paleolithic sites Molodove I, Korman IV and other, which were flooded as a result of construction of Dnister hydroelectric station in 1985.

The various aspects of scientific cooperation at geological and archaeological research areas: field excavations, publishing, chronological, stratigraphical and cultural-historical are highlighted.

Excavations led by O. Chernysh with dozens of cultural layers on the each site became the general foundation for a wide range of analytical studies by the methods of natural sciences. Iryna Ivanova widely advertised and promoted Paleolithic sites of Upper Dnister region abroad.

As a result of joint research carried out by O. Chernysh and I. Ivanova the unified stratigraphical and chronological-periodizational model of development of nature and society from the Middle Paleolithic to the beginning of Neolithic, for more than 100 thousands years was created. This scheme in many aspects is still not outdated. Collective monograph were published, which represent comprehensive researches of famous sites of Upper Dnister region – Korman IV (1977), Molodove I (1982) and Molodove V (1987), which as a result obtained a new scientific context.

Tandem of Olexandr Chernysh and Iryna Ivanova is an excellent example of fruitful scientific cooperation between two scientific fields, two scientists, who in many respects are different by their origin and way of life, education and social status, but united by their desire to fill a page of annals of ancient history of Paleolithic man and his natural environment.